

Yayın Geliş Tarihi: 03.11.2021

Yayına Kabul Tarihi: 30.11.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Yüksel, Çağdaş. "Sakarya Savaşı Sonrasında Anadolu'daki Hıristiyan Nüfus Hakkında İngiltere Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 87-105.

Araştırma Makalesi

SAKARYA SAVAŞI SONRASINDA ANADOLU'DAKİ HIRİSTİYAN NÜFUS HAKKINDA İNGİLTERE AVAM KAMARASI'NDA YAPILAN OTURUM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(AN EVALUATION OF A SESSION IN THE HOUSE OF COMMONS
OF GREAT BRITAIN ON THE CHRISTIAN POPULATION IN
ASIA MINOR AFTER THE BATTLE OF SAKARYA)

Çağdaş YÜKSEL*

Öz: 19. yüzyıldan itibaren güçlenen Avrupa Devletleri dünyanın kalanı için ciddi bir tehlike teşkil etmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda emperyalist devletler için Osmanlı toprakları önemli bir hedef haline gelmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için imparatorlukta yaşayan Hıristiyan toplulukları kullanmışlardır. Kendilerine bağımsız devletler kurmak isteyen Osmanlı Hıristiyanları da kendi devletleri aleyhine Batı devletleriyle iş birliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Böylece Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ gibi devletler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler Ermenileri bağımsızlık yolunda ümitlendirmiştir. Ancak Ermenilerin kendi devletlerini kurmak için başlattıkları isyanlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen emperyalist devletler için büyük bir fırsat olmuştur. İtilaf Devletleri ile temas halinde olan Ermeniler imparatorluk aleyhine faaliyete geçmişlerdir. Bunun üzerine Sevk ve İskan kararı alınmıştır. Böylece Anadolu'daki son büyük

* ORCID: 0000-0002-2230-3702

Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Tarih Bölümü, cyuksel@pau.edu.tr

Hıristiyan azınlığa devlet yaratma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş ve Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Ateşkes sonrası İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmaya başlamışlardır. Barış antlaşması sürecinde İngiltere Suriye ve Irak'taki Hıristiyan mültecileri yerleştirerek Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmak istemiştir. Bu tasarı Sevr Antlaşması ile Osmanlı yönetimince kabul edilmiştir. Fakat Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlaması bu projenin hayata geçirilmesine engel olmuştur. Bunun üzerine Avam Kamarası'nda Anadolu'daki Hıristiyanların durumu tartışma konusu olmuştur. Bu makalede, Avam Kamarası'nda yapılan konuşmalar vasıtasıyla, İngiliz politikacıların Anadolu'daki Hıristiyan azınlıklara ve Türklere bakışları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Ermeniler*

Abstract: *The European States, which have been becoming stronger since the 19th century, began to pose a serious threat to the rest of the world. Ottoman lands became an important target for the imperialist states in the 19th century. Great Britain, France and Russia took the advantage of the Christian communities living in the empire to break up the Ottoman Empire. Ottoman Christians who sought to establish independent states for themselves, did not hesitate to cooperate with the Western states against their own state. Thus, states such as Greece, Serbia, Bulgaria and Montenegro emerged. These developments gave Armenians hopes of independence. However, the rebellions initiated by the Armenians to establish their own state failed. The First World War was a great opportunity for the imperialist states who wanted to share the Ottoman Empire. Armenians who were in contact with the Allied Powers started/began their activities against the empire. Thereupon, the Armenian relocation and resettlement took place. Thus, attempts to create a state for the last great Christian minority in Anatolia failed. The Ottoman Empire was defeated in the First World War and withdrew from the war with the Armistice of Mudros. After the ceasefire, the Entente States began to share the Ottoman lands. During the peace treaty, Great Britain wanted to establish an Armenia in Eastern Anatolia by placing Christian refugees in Syria and Iraq. This plan was accepted by the Ottoman administration with the Treaty of Sevres. However the start of the National Struggle in Anatolia prevented the implementation of this project. Thereupon, the situation of the Christians in Anatolia became the a subject of discussion in the House of Commons. This article will analyze British politicians' views of the Christian minorities and Turks in Anatolia through the speeches in the House of Commons.*

Keywords: *The Ottoman Empire, the First World War, the Entente Powers, the Armenians*

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Ermeniler kendi devletlerini kurmak için harekete geçmişlerdir. Amaçları doğrultusunda pek çok isyan çıkartmalarına rağmen başarıya ulaşamamışlardır. Bunun neticesinde kanlı olaylar meydana gerçekleştirilerek Avrupalı devletlerin kendi lehlerine müdahalesini sağlamaya çalışmışlardır. Bütün bu girişimler Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak görmüşler ve bağımsızlık kazanabilmek için Osmanlı İmparatorluğu aleyhine İtilaf Devletleri ile iş birliği yapmışlardır. Bu işbirliği Sevk ve İskan kararının alınmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması Ermenileri bağımsız devlet hayaline bir adım daha yaklaştırmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Mondros Mütarekesi sonrasında İngiltere'nin Ermenilere yönelik planları incelenmiştir. Milli Mücadele'nin başlamasının, bu planların hayata geçmesine nasıl engel olduğu ve bunun sonucunda İngiliz Hükümeti'nin Ermenilere yönelik politikasının nasıl değişime uğradığı analiz edilmiştir. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurulamamasını İngiliz politikacıların nasıl algıladıkları, Avam Kamarası'nda yapılan oturum üzerinden değerlendirilmiştir.

1. Tarihsel Arka Plan

Sanayi Devrimi sonrasında gittikçe güçlenen Avrupa Devletleri artan hammadde ve pazar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dünyayı sömürgeleştirme faaliyetlerine hız vermişlerdir¹. Bu kapsamda henüz sanayileşememiş olan devletler ilk hedef olmuşlardır². Daha sonrasında ise sıra sanayileşememiş ancak bir şekilde bağımsızlığını korumuş olan Osmanlı İmparatorluğu, Çin, İran gibi ülkelere gelmiştir³.

Avrupa Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirebilmek için imparatorluğu içten zayıflatmaya başlamışlardır. Bunu başarabilmek için emperyalist devletler Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan unsurlarla iş birliği yaparak yeni küçük devletler kurmaya başlamışlardır⁴. Yunanistan, Sırbistan,

1 Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 196.

2 Ahmet Kavas, "Sömürgecilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 396.

3 Cengiz Kallek, "İmtiyazat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 245 ve Halil İnalçık, "İmtiyazat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 250.

4 Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 356.

Romanya, Karadağ gibi devletler kurulmuş ve Bulgaristan geniş çaplı bir özerklik kazanmıştır. Bu gelişmeler sonrasında sıra Ermenilere gelmiştir.

Ermeniler o döneme kadar Selçuklu İmparatorluğu döneminden itibaren Türk yönetimi altında yaşamışlardır⁵. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermeniler yine Türk idaresi ile sorunsuz bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı döneminde herhangi bir bölgede çoğunluk teşkil etmemişler, çeşitli şehirlerde dağınık şekilde yaşamışlardır⁶. Bu nedenle Türkler ile Ermeniler arasında ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Hatta Osmanlı yönetimi bundan dolayı Ermenileri “millet-i sadıka” olarak adlandırmaktan da çekinmemiştir⁷. Ancak bu durum 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında değişmeye başlamıştır. Bazı Ermeniler Erzurum’a kadar ilerleyen Rus kuvvetleri ile iş birliği yapmışlar ve savaş sonrasında bunların bir kısmı Rusya’ya gitmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur⁸. Kafkasya’da kurulacak Ermenistan üzerinden güneye inmeyi planlayan Rusya Ayastefanos Antlaşması’na Ermeniler lehine bir madde koydurarak Ermenileri bağımsızlık yolunda cesaretlendirmiştir. Ayastefanos Antlaşması’nı çıkarlarına uygun bulmayan Avrupa Devletleri Berlin’de bir kongre düzenleyerek antlaşmada pek çok değişiklik yapılmasını sağlamışlardır. Bu değişiklikler yapılırken antlaşmaya Ermeniler lehine bir madde koyarak Ermeni meselesine dahil olmuşlar ve bu sayede Ermenileri Rusya’ya kaptırmamaya çalışmışlardır⁹. Özellikle İngiltere Ermenileri nüfuzu altına alarak Rusya’nın güneye ilerlemesine engel olmak istemiştir. Berlin Antlaşması ile birlikte Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazanmıştır¹⁰.

Bu gelişmeler sonrasında elde ettiklerinden memnun olmayan Ermeniler 1887’de Hınçak, 1890’da ise Taşnak örgütlerini kurarak çeşitli isyanlara ve terör olaylarına yol açmışlardır. Bu sayede Avrupa Devletleri’nin dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Bu eylemlerin amacı Avrupa Devletleri’nin kendi lehlerine müdahalede bulunmasını sağlamaktır¹¹.

5 Mesut Erşan, “Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 4, 2018, s. 2.

6 Tolga Başak, İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923), (Basılmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, s. 12.

7 Enver Ziya Karal, “Ermeni Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Çev. Erdal Aydoğan, S. 6, 1996, s. 203.

8 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 94. ve Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988, s. 405.

9 Kemal Beydilli, “Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 499.

10 Kemal Beydilli, “Tehcir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 320.

11 Erşan, *a.g.m.*, s. 3-4.

1890 yılından sonra olaylar gittikçe şiddetlenmiştir. Ermeni militanlar Osmanlı Bankası'na baskın düzenlemişler ve pek çok şehirde kanlı olaylara neden olmuşlardır¹². Bu olaylar üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı yönetimi üzerinde baskı kurarak Ermeniler lehine düzenlemeler yapılmasını talep etmişlerdir. Özellikle Rus baskısı sonucunda Osmanlı Hükümeti, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Sivas, Van ve Elazığ'da ıslahat yapmayı kabul etmiştir¹³. Bu kapsamda Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 8 Şubat 1914 günü bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile adı geçen vilayetlerin başına iki Hıristiyan vali atanması kararlaştırılmıştır¹⁴. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu projenin hayata geçmesine imkân bırakmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu parçalanmanın önüne geçmek için Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur¹⁵. Bu olay Ermeniler için önemli bir fırsat teşkil etmiştir¹⁶. Savaş sırasında Ermeniler, Rus ve Fransız ordularına katılmışlar ve çeteler kurarak Doğu Anadolu'da sivil nüfusa saldırmaya başlamışlardır¹⁷. İngiltere ve Rusya bu konuda Ermenileri oldukça cesaretlendirmişler ve desteklemişlerdir¹⁸. İmparatorluğun Çanakkale Savaşı ile meşgul olduğu ve Rusya karşısında Kafkasya'da yenilgiler yaşadığı bir dönemde Ermenilerin harekete geçmeleri Osmanlı yönetimini çok zor durumda bırakmıştır¹⁹. Yaşananlar üzerine Osmanlı İmparatorluğu Ermeni militanların yarattığı olayları engellemek için harekete geçmeye karar vermiştir²⁰. 24 Nisan 1915 günü olayları kışkırttığı düşünülen bazı Ermeni liderleri tutuklanmış ve bazı Ermeni örgütleri kapatılmıştır²¹. Bu örgütlerle işbirliği içinde olan İtilaf Devletleri ise kararı protesto etmişler ve savaş sonrasında bunun hesabının sorulacağı tehdidinde bulunmuşlardır. Bu tehdide rağmen 27 Mayıs 1915 günü çıkan yasa ile Osmanlı ordusuyla karşı karşıya gelebilecek iç unsurların savaş bölgelerinden uzağa gönderilmesi kararlaştırılmıştır²². Böylece cephe

12 Beydilli, *Osmanlılar*, s. 500. ve Beydilli, *Tehcir*, s. 320. ve Başak, *a.g.e.*, s. 10.

13 Hüseyin Kazım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü*, İstanbul 1992, s. 128.

14 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 201.

15 Kuran, *a.g.m.*, s. 196.

16 Dilek Akgümüş, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 12, S. 23, 2013, s. 26.

17 Cemil Hasanlı, "Kafkas Cephesi'nde <ermeniler Gönüllü Birlikleri (1914-1916)>", *Ermeni Araştırmaları*, S. 50, 2015, s. 173. ve Hasan Demirci, "Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)", *Ermeni Araştırmaları*, S. 51, 2015, s. 303.

18 Tolga Başak, "İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, S. 55, 2016, s. 65.

19 Törehan Serdar, "Ermeni Sevk ve İskanının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler", *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, 2015, s. 223.

20 Turan, *a.g.e.*, s. 97.

21 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 1996, s. 7.

22 Yılmaz Eracar, "Armenian Relocation And International Law", *Review of the Armenian Studies*, C. 25, 2012, s. 93.

savaşan Osmanlı Ordusu'nun geri hatları emniyet altına alınmış ve bölgedeki sivil halkın güvenliği sağlanmıştır²³. Sevk ve İskan sırasında çeşitli saldırılar, açlık, iklim şartları ve salgın hastalıklar nedeniyle sev edilen Ermeniler arasından bazı kayıplar yaşanmıştır²⁴. İtilaf Devletleri bu durumu propaganda için kullanma fırsatını kaçırmamışlardır²⁵.

İngiltere tarafsız devletleri ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ni savaşa dahil edebilmek için yoğun bir propaganda yürütmüştür. Bu propagandanın en önemli bölümü Türklerin Ermenileri katlettikleri iddiası olmuştur. Bu kapsamda Lord Bryce tarafından bir rapor (Mavi Kitap) hazırlanarak Türkler hakkında pek çok uydurma iddia ortaya atılmıştır²⁶. Osmanlı İmparatorluğu yaşanan kayıpları en aza indirmek için çeşitli önlemler almıştır. Ancak savaş şartları bu önlemlerin başarısını oldukça sınırlandırmıştır²⁷.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardır²⁸. Ancak 1917 yılında Rusya savaşan çekilmek zorunda kalmıştır²⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması üzerine Anadolu toprakları da İtilaf Devletleri arasında paylaşılmaya başlamıştır³⁰. İngiltere daha önce Rusya'ya verilmiş olan Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurarak Osmanlı toplumdaki son Hıristiyan unsura da bir devlet yaratmak istemiştir. Ermeniler de daha ateşkes antlaşması yapılmadan İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunarak antlaşmaya kendi lehlerine bazı maddeler koydurmak istemişlerdir³¹. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılacak barış antlaşmalarını hazırlayacak olan Paris Barış Konferansı'na da başvurarak Doğu Anadolu'da çoğunlukta olduklarını iddia ederek bu toprakların kendilerine verilmesini istemişlerdir³². Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında

23 Marziye Memedli ve Samira Memedli, "Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2, 2018, s. 348.

24 Guenter Levy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, Salt Lake City 2005, s. 221.

25 Tolga Başak, "İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler (5 Nisan 1918)", *Ermeni Araştırmaları*, S. 44, 2013, s. 189.

26 Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de yürüttüğü Ermeni Propagandası", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2019, s. 309.

27 Muammer Demirel, "Ermeni Tehciri Anıları Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 33, 2007, s. 266.

28 Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 204.

29 Kuran, *a.g.m.*, s. 199.

30 Beydilli, *a.g.m.*, s. 356.

31 Başak, *İngiliz Belgeleriyle...*, s. 109.

32 Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, 2008 s. 125.

İtilaf Devletleri'ni destekledikleri için Türkler tarafından katledildiklerini öne sürerek desteklenmeleri gerektiğini savunmuşlardır³³. İngiltere çıkarlarına uygun olduğu için bölgede bir Ermenistan kurulmasını istese de bu yükün altına kendi başına girmek istememiş ve meseleyi Amerika Birleşik Devletleri'ne havale etmeye çalışmıştır. Kendisi Musul, Boğazlar, İskenderun, Bakü gibi stratejik meselelere odaklanmıştır. Fakat Doğu Anadolu'da ve Kilikya'da bir Ermeni devleti kurulmasını ve bu devleti Amerika'nın desteklemesini arzu etmiştir³⁴.

Bu durum Sevr Antlaşması ile Osmanlı yönetimine kabul ettirilmiştir³⁵. Ancak Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlaması Sevr'in uygulanmasına engel olmuştur³⁶. Ankara'da kurulan hükümetin Sevr Antlaşması'nı tanımaması üzerine İngiltere Yunanistan'ı Sevr'i Ankara'ya zorla kabul ettirmekle görevlendirmiştir³⁷. Bunu sağlamak için Yunan Ordusu İngiltere tarafından silahlandırılmış ve modernize edilmiştir³⁸. Ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Ordusu Yunan Ordusunu Sakarya Savaşı'nda durdurmayı başarmış ve Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır³⁹. Böylece hem yurt içinde hem de yurt dışında Ankara Hükümeti'ne olan bakış değişmiştir⁴⁰. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe konmasının pek mümkün olmadığını anlamaya başlamışlardır⁴¹.

Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını anlaşıldığından sonra İngiliz kamuoyunda Anadolu'da kalan Hıristiyanların geleceği hakkında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. İngiltere Avam Kamarası'nda da 19 Aralık 1921 günü bu konu ile ilgili bir oturum yapılmıştır.

33 Hande Aktaş, "Osmanlı'dan Günümüze Emperyalizm Kısacasında Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, S. 40, s. 226.

34 Başak, *a.g.e.*, s. 119.

35 Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 4.

36 Cevdet Küçük, "Milli Mücadele", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 83.

37 Ahmet Gençal, "İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923", *Tarih Kritik Dergisi*, C. 4, S. 4, 2018, s. 69.

38 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 126.

39 Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 726. ve Attila Kollu, "Büyük Zafer (öncesi ve Sonrası İle)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 24, 1992, s. 481.

40 Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 121.

41 Mütercimler, *a.g.e.*, s. 726. ve Hilal Seyhan, Sakarya Savaşı'nın ve Zaferinin yankıları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, s. 143.

2. Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum

Oturumda ilk konuşma yapan kişi Lord Robert Cecil⁴² olmuştur. Konuşmasının başında Parlamento'ya Anadolu'da acı çeken Hıristiyan nüfusa sempati duyması ve hükümeti bunlara yardım etmesi için elinden geleni yapmaya zorlaması için yalvarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Türk Hükümeti'nin Ermenilerden yardım istediğini ve karşılığında otonomi vaat ettiğini ancak Ermenilerin buna itibar etmediğini çünkü onların müttefiklere gönülden bağlı olduklarını iddia etmiştir. Ermenilerin bu kararının ciddi sonuçları olduğunu Talat Paşa'nın emriyle 1915 yılında korkunç bir katliama maruz kaldıklarını ileri sürmüştür. Daha önce böyle ulusal bir suç işlenmediğini, bu korkunç katliamda en az 600.000 Ermeni'nin öldüğünü, ancak büyük ihtimalle sayının çok daha yüksek olduğunu öne sürmüştür. Savaşta yaşananlar dolayısıyla barış sürecinde mutlaka bağımsız bir Ermenistan yaratılması gerektiğini söylemiş ve Başbakanın 5 Ocak 1918 tarihinde bunu vaat ettiğini hatırlatmıştır. İngiliz Hükümeti'nin yanı sıra Fransız Hükümeti'nin de benzer düşüncede olduğunu ileri sürmüştür. Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere otonomi ve bağımsızlık sözü verdiğini buna karşılık Ermenilerin gönüllü olarak Fransız Ordusu'na katıldıklarını ve böylece bağımsızlığı hak ettiklerini ifade etmiştir. Bu durumu hiç bir İngiliz bakanın inkar edemeyeceğini eğer böyle biri çıkarsa çok şaşıracağını dile getirmiştir. Ermenilerin bağımsızlık uğruna müttefiklerin yanında Türklere karşı savaştıklarını, bunun sonucunda büyük katliamlara maruz kaldıklarını ve bu nedenle hala acı çektiklerini belirterek ateşkes antlaşmasına Ermeniler lehine daha fazla koruyucu madde konmadığı için üzgün olduğunu söylemiştir. Hala bazı maddelerin yürürlükte olduğunu ve o zaman Ermeniler tehdit altında olursa İtilaf Devletleri'ne müdahale hakkı tanınmasının yeterli olacağını düşündüğünü ifade etmiştir⁴³.

Konuşmadan görüldüğü gibi Lord Cecil Ermeni tezini savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin bağımsızlık vaatlerine rağmen Ermenilerin İtilaf Devletleri safına katıldıklarını bu nedenle Türkler tarafında katledildiklerini iddia etmiştir. Oysa İttihat ve Terakki Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın başında Ermeni temsilcilerinden savaş sırasında devlete sadık kalmalarını ve Türklerin yanında savaşmalarını istemiştir. Ancak Ermeniler İtilaf Devletleri ile iş birliği yapmayı tercih etmişlerdir. Ermeni milliyetçilerinin düşmanla iş birliği yapmaları ve savunmasız sivil halka saldırımları üzerine Osmanlı İmparatorluğu onları savaş bölgelerinden uzaklaştırmak adına Sevk

42 1864-1948 yılları arasında yaşamış İngiliz diplomat ve siyasetçidir. 1906-1923 yılları arasında Muhafazakar Parti'den parlamento üyesi olarak görev yapmıştır. 1923-1946 yılları arasında Milletler Cemiyeti Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1937 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

43 *İngiltere Parlamentosu Tutanakları*, Avam Kamarası, "Küçük Asya'daki Hıristiyan Nüfus", 19 Aralık 1921, s. 419-420.

ve İskân kararını almıştır⁴⁴. Lord Cecil bu olayı katliam olarak adlandırmaktadır. Lord Cecil Ermenilerin savaşa yaptıkları katkıdan ötürü bağımsızlığı hak ettiklerini öne sürmüştür. Bu bir bakıma Ermeni militanların düşmanla ittifak yaparak Osmanlı İmparatorluğu aleyhine faaliyetlere girdiklerinin itirafıdır. Lord Cecil ayrıca Fransız birliklerine katılan gönüllü Ermenileri hatırlatarak Ermenilerin İtilaf zaferine büyük katkı yaptıklarını iddia etmiştir. Ateşkes antlaşmasına Ermenileri korumak için yeterince madde koyulmamasını eleştirmiştir. Osmanlı idaresinin İtilaf Devletleri'ne işgal fırsatı yaratmamak için Hıristiyanlar karşı dikkatli davrandığı göz önüne alınırsa Lord Cecil'in endişesinin yersiz olduğu görülecektir. Millî Mücadele başladığında Mustafa Kemal Paşa da benzer şekilde Hıristiyanlara karşı dikkatli davranılmasını istemiştir.

Verilen kısa bir ara sonrasında Lord Cecil konuşmasına devam etmiştir. Ateşkes sonrasında altı ay içinde Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapılmış olsa, Türklerin öne sürülen her teklifi kabul edeceklerini iddia etmiştir. Bu fırsatın kaçırılmasından ötürü üzgün olduğunu belirtmiştir. İngiliz Hükümeti'nin Ermenistan mandası hakkında Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı teklifin sonucunu beklediği için geç kaldığını öne sürmüştür. Hükümete saygı duysa da hiçbir bahaneyi kabul etmediğini vurgulamıştır. Türkiye ile yapılacak barışın maddelerinin tespit edilmemesi ve Türkiye'den alınacak toprakların paylaşılması için hiçbir neden olmadığını savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan paylaşım antlaşmalarına rağmen sürecin sonuçlandırılmamasına anlam veremediğini ifade etmiştir. Yaşanan gecikmenin Ermeni ırkı için bir felaket olduğunu iddia etmiştir. İngiliz askerlerinin maddi nedenlerden ötürü Batum'dan çekilmesinin de Ermeniler için büyük bir sıkıntı yarattığını dile getirmiştir. Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti'ne yeterli ekipman ve personel gönderilemediğini, Türklerin ve Bolşeviklerin saldırısı altındaki Ermenilerin 1920 yılında yok olmanın eşğine geldiklerini ifade etmiştir. Ermenilerin, saldırıların yanı sıra açlık nedeniyle de ciddi kayıplar verdiğini ileri sürmüştür. İngiliz Hükümeti'nin General Denekin'e 50 milyon pound verdiğini söyleyerek bunun yerine bu miktarın onda biriyle Ermenileri kurtaracak pek çok önlem alınabileceğini ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti'nin bu doğrultuda adım atmamasını eleştirmiştir.⁴⁵

Lord Cecil konuşmasının bu kısmında barış antlaşmasının gecikmesinin Türklere yaradığını kabul etmiştir. Bu konu da İngiliz Hükümeti de endişelenmiş ve barışın gecikmesi durumunda Ankara Hükümeti'nin güçlenmesinden korkmuştur. Bu gecikme gerçekten de Millî Mücadele'nin

44 Beydilli, *Tehcir*, s. 320.

45 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 421-422.

ortaya çıkmasında ve güç kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Konuşmadan ayrıca İngiltere'nin büyük bir Ermenistan kurmak istediği ancak savaş sonrasında maddi zorluklar içinde olduğu için bu yeni devletin desteklenmesini Amerika Birleşik Devletleri'nin üzerine yıkmaya çalıştığı görülmektedir. Amerika'nın bunu kabul etmemesi İngiltere için büyük sorun yaratmıştır. Lord Cecil İngiliz kuvvetlerinin Kafkasya'dan çekilmelerini eleştirmektedir. Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa Rusya ile iş birliği yaparak İngilizleri Kafkasya'da sıkıştırmıştır. Rus kuvvetlerinin Kafkasya'yı işgal etmesiyle beraber Türkiye ile Rusya arasında bağlantı sağlanmış İngiliz planları suya düşmüştür. Lord Cecil ayrıca Ermenilerin avukatı gibi davranarak İngiltere'yi Ermenilere yeterli miktarda maddi yardım yapmamakla da suçlamıştır.

Lord Cecil konuşmasının devamında Kilikya'da da ayrı bir felaket yaşandığını ileri sürmüştür. Anadolu'da Ermenilerin yanı sıra diğer Hıristiyan toplulukların da sıkıntılar yaşadığını ifade etmiştir. İngiltere'nin bu bölgeleri Fransa'ya teslim ettiğini Fransa'nın burada güvenliği sağlamak için Adana ve çevresinde Hıristiyanlardan jandarma kuvvetleri oluşturması gerektiğini öne sürmüştür. Ancak alınan bilgilere göre Fransızların, bölgede Hıristiyanları istemeyen Mustafa Kemal Paşa ile anlaştıklarını söyleyerek bu davranışı eleştirmiştir. Eğer Fransa bölgeden çekilirse oradaki Hıristiyanların ciddi sıkıntılar yaşayacağını iddia etmiştir. Ermenilerin hakkının savunulmasının sadece insan hakları ile ilgili olmadığını aynı zamanda İngiltere'nin politik imajı için çok önemli olduğunu öne sürmüştür. İngiltere'nin İran'da başarılı olamadığını, Asurileri kendi kaderlerine terk ettiğini, Araplarla karşılıklı güvene dayalı bir ilişki kuramadığını belirtmiştir. İngiltere'nin Filistin'i vermesine rağmen Yahudilerin hala İngilizlere güvenmediklerini ekleyerek harcanan büyük miktar paraya rağmen Irak'ta da istenilenin elde edilemediğini ifade etmiştir⁴⁶.

Lord Cecil Kilikya ve civarını İngiltere'den devralan Fransa'yı bölgede Ermenileri yeterince desteklememekle suçlamıştır. Oysa bölgeyi işgal eden Fransızlar Ermenileri silahlandırmışlar ve bölgeye yerleştirmeye çalışmışlardır. İngiltere bu girişimi olumlu karşılamıştır. Fakat Türklerin kendilerini savunmaları ve Anadolu'da Milli Mücadele'nin güç kazanması üzerine Fransızlar Mustafa Kemal Paşa ile anlaşarak bölgeyi boşaltmak zorunda kalmışlardır⁴⁷. Lord Cecil Ermeni meselesinin İngiliz prestiji için son derece önemli olduğunu da iddia etmiştir. İngiliz destekli bir Ermenistan'ın İngiliz imajına büyük katkı yapacağını ileri sürmüştür.

46 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 422-423.

47 Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 318.

Sonraki konuşmacı Aneurin Williams⁴⁸ olmuştur. Williams savaş sırasında Ermenilere vaatler verildiğini söyleyen Meclis Başkanının konuşmasına gönderme yapmıştır. Bu konuşmayı anlayıp anlamadığından emin olmadığını ifade etmiştir. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere birçok vaatte bulunduğunu hatırlatmıştır. Farklı zamanlarda bu vaatlerin tekrar edildiğini vurgulamıştır. Kendisinin savaşta acı çeken bu insanların acılarını paylaştığını ifade etmiştir. Bu acılar kadar İngiliz onurunu da hissettiğini söylemiştir. Avam Kamarası'na, gelecekte tehlike anında İngiliz vaatlerine güvenenlere bunların vaat değil sadece iyi niyet söylemleri olduğu söylendiğinde, bu toplulukların ne düşüneceklerini sormuştur. Ermenilerin verilen vaatlere inanarak savaşta çok sayıda gönüllü ile müttefiklere katkı yaptıklarını bunun sonucunda büyük acılar çektiklerini ifade etmiştir. Ermenilerin yanı sıra İtilaf Devletleri'ne sempati duyan diğer Asya Hıristiyanlarının da büyük acılar çektiklerini iddia etmiştir⁴⁹.

Williams savaşta Ermenilerin büyük acılar çektiklerini iddia etmiş, bu nedenle bu mazlum ulusun desteklenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca İngiltere'nin Ermenilere vaatlerde bulunduğunu şimdi İngiliz onurunu korumak için bunları yerine getirmesi gerektiğini dile getirmiştir. Oysa İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında kendi çıkarları için pek çok topluluğa birçok vaatte bulunmuş, daha sonra değişen şartlara göre hareket ederek bu toplulukları yüz üstü bırakmıştır. Williams'ın Hindistan'a verilen bağımsızlık sözünün neden tutulmadığını sormaması düşündürücüdür. İngiltere'nin verdiği sözleri tutmaması Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı değildir. Williams kendi ülkesinin tarihinden habersiz görünmektedir. Örneğin Paris Barış Antlaşması ile Avrupa Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti etmişler ancak imparatorluğu parçalamak için yürüttükleri faaliyetlerden geri durmamışlardır. Yine Balkan Savaşları başladığında hiçbir sınır değişikliğini tanımayacaklarını açıklamışlar fakat Balkan Devletleri zafer kazanınca bu sözlerini tutmamışlardır.

Williams konuşmasının devamında Fransızların Kilikya'ya 200.000 Hıristiyan mülteci getirdiklerini ancak bunun üzerine Türklerin bölgede terör estirdiklerini ileri sürmüştür. Bunun Fransız Hükümeti'nin yanı sıra İngiliz Hükümeti'nin de meselesi olduğunu ifade etmiştir. General Allenby'nin raporuna atıfta bulunarak İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi sonrasında Kilikya, Urfa, Maraş, Antep ve Halep'teki çok sayıdaki Ermeni'nin büyük endişe yaşadığını iddia etmiştir. Yine raporda Halep'teki Ermenilerin çoğunlukta buldukları ve Fransız korumasında olan Kilikya'ya yerleştirilmelerinin önerildiğini

48 1859-1924 yılları arasında yaşamış İngiliz siyasetçidir. Siyasi yaşamını Liberal Parti'de geçirmiştir.

49 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 424.

hatırlatmıştır. Fransa'nın Kilikya'yı İngiltere'den devralırken bunu vaat ettiğini söyleyerek Fransa'nın bölgedeki Ermenilerin korunması için şimdiye kadar ne yaptığını sormuştur.⁵⁰

Williams burada Türklerin Kilikya'da katliam yaptıklarını ileri sürerek bölgede güvenliği sağlayamayan Fransa'yı eleştirmektedir. Dikkat etmediği nokta İngiltere'nin bölgede işgali sürdürecektedir kadar kuvvete sahip olmadığı için bölgeyi Fransızlara bıraktığıdır. Fransızlar da Kuvva-i Milliye karşısında tutunamadıkları için bölgeyi boşaltmak zorunda kalmışlardır.⁵¹

Ayrıca Türklerin bölgede katliam yaptıklarına dair hiçbir belge bulunmamaktadır.

Bir sonraki konuşmacı Sir J. D. Rees⁵² olmuştur. Konuşmasına Lord Cecil'in konuşmasını eleştirerek başlamıştır. Onun Türklerin Ermenileri öldürdüğünü buna karşın Ermenilerin Türkleri öldürmediğini iddia ettiğini hatırlatarak bu fikrin gerçekçi olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca bir Türk öldürüldüğü zaman bir sığır veya bir koyun ölmüş gibi bakılmasına bir Ermeni öldürüldüğünde ise bir şehit katledilmiş gibi değerlendirilmesine anlam veremediğini ifade etmiştir. Araya giren T. P. O'Connor⁵³ ölen her bir Türk'e karşı binlerce Ermeni öldürüldüğünü iddia etmiştir. Sir Rees Türklerle Ermenilerin nüfus farkından ötürü öldürülen insan sayısının aynı olmamasının doğal olduğunu belirtmiştir. Sir Rees konuşmasının devamında ise bir önceki konuşmacı Williams'ın Fransızların İngilizler kadar hümanist olmadığı iddiasını eleştirmiştir. Williams araya girerek böyle bir şey söylemediğini belirtmiştir. Buna cevap olarak Sir Rees o zaman neden Williams'ın konuşmasında Fransızların Ermenileri İngilizler gibi koruyamadıklarını iddia ettiğini sormuştur. İngiltere'nin Yakın Doğu'da prestij kaybettiği savına katıldığını söylemiş ancak Uzak Doğu'da da aynı durumun yaşandığını dile getirmiştir. İngiltere'de Ermenilerin Türklere tercih edildiklerini bildiğini ancak her durumda eğilim ve fırsatlara göre iyi veya kötü insanlar olduğunu ifade etmiştir⁵⁴.

Sir Rees konuşmasında Türklere uygulanan ayrımcılığa itiraz etmiştir. İngiltere'de Ermenilerin başına gelenlerin konuşulduğunu ancak Türklere yapılanların hasır altı edildiğini ifade ederek Ermenilerin de Türkleri

50 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 425.

51 Turan, *a.g.m.*, s. 318.

52 1854-1922 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı ve siyasetçidir. Siyasi yaşantısını Liberal Parti'de geçirmiştir.

53 1848-1929 yılları arasında yaşamış İrlandalı gazeteci ve siyasetçidir. İrlanda politik tarihi açısından önemli bir figürdür.

54 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 425-426.

öldürdüğünü söyleme cesareti göstermiştir. Gerçekten de bölge hakkında bilgisi olan kişiler yaşanan olayların karşılıklı olduğunu kabul ederken meseleyle ilgisi olmayan Ermeni sempatzanları Türkleri katil ilan etmekten çekinmemişlerdir.

Önceki konuşmacıların Ermenilerin savaşta İtilaf Devletleri'ne yardım ettikleri için şimdi desteklenmeyi hak ettiklerini söylediklerini hatırlatarak Ermenilerin katkısını sormuştur. Ermenilerin İngiliz parasıyla kendi gelecekleri ve çıkarları için hareket ettiklerini, buna karşın önceki konuşmacıların Ermeni örgütlerinin bakış açısıyla değerlendirme yaptıklarını söylemiştir. Ermenilerin acılarını dindirmek için İngiliz vergi mükelleflerinin ödeme yapma zorunluluğu içinde olmadıklarını vurgulamıştır. Üstelik Hindistan'da İngiltere'ye bağlı Müslüman tebaanın Sevr Antlaşması'ndaki adaletsizlik yüzünden üzgün olduklarını ifade etmiştir. Bu insanlara zalimlermiş gibi muamele edildiğini ve başka insanları yönetmelerinin yanlış olduğunun söylendiğini söyleyerek eğer bu teori doğru kabul edilirse İngiliz İmparatorluğu'nun sürdürülmesinin çok zor olacağı uyarısında bulunmuştur. Araya giren O'Connor öldürülenlerin Müslümanlar olmadığını söylemiştir. Sir Rees cevap olarak onun şimdiye kadar İrlanda'da yaşananlar için hiç sesini çıkartmadığını ancak Ermenilerin acılarını sahiplendiğini söylemiştir. Ermenilerin akıllı, zengin ve organize olduklarını bu nedenle İngiltere özellikle basında onlar aleyhine konuşmanın kolay olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle kendisinin Türkleri ve Hindistan'daki Müslümanların tezlerini dile getirdiğini ifade etmiştir⁵⁵.

Sir Rees Ermenilerin İtilaf Devletleri için değil kendi gelecekleri için hareket ettiklerini dile getirmiştir. Ermenilerin hareketleri için İngilizlerin yüklü ödemeler yaptıklarını bu nedenle Ermenilere borçlu olmadıklarını ifade etmiştir. Ermenilerin acılarını dindirmek için İngiliz vatandaşlarının ödeme yapmak zorunda olmadıklarını hatırlatarak Ermeni sempatzanlarına karşı çıkmıştır. İngiltere'nin Ermenilerden çok kendi tebaası olan Hindistan Müslümanlarının durumunu düşünmesi gerektiğini Sevr Antlaşması'nın Müslümanları yaraladığını ifade etmiştir. Müslümanların Hıristiyan toplulukları yönetemeyecekleri tezini ortaya atanlara karşı, bu iddialar sürdürülürse Müslümanların İngiliz İmparatorluğu'na bağlılıklarının devam etmeyeceği uyarısında bulunmuştur. Ermenilerin zengin ve organize olduklarını bu nedenle İngiltere'de aleyhlerine konuşmanın ve yayın yapmanın zor olduğunu vurgulamıştır. Sir Rees konuşmasının sonunda Hindistan'ın durumunu değerlendirmiştir. Aga Han'ın artık Hindistan Müslümanlarının düşüncelerini temsil edemediğini belirtmiştir. Ağa Han'ın Hindistan Müslümanlarının en güçlü ve baskın temsilcisi olmasını garip karşıladığını dile getirmiştir. Onun bir süredir Hindistan'dan uzak olmasına rağmen sürekli

55 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 425-426.

olarak Hindistan ile iletişim halinde olduğunu söylemiştir. Buna rağmen onun bile Ermeni meselesinde Ermeniler gibi düşünmediğini ifade etmiştir⁵⁶.

Sir Rees İngiltere'nin çıkarlarını dikkate alarak Ermeni tezlerini önemsememiştir. Zaten İngiltere Hükümeti de Sakarya Savaşı sonrasında yavaş yavaş büyük bir Ermenistan kurulamayacağını anlamaya başlamış ve politikasını yeni duruma göre şekillendirmiştir. İngiltere'nin Hindistan'ın durumunu göz önüne alması çok daha gerçekçi bir bakış açısı olarak göze çarpmaktadır. İngiliz Hükümeti kısıtlı imkanlarla Ermeni meselesi üzerinde ısrar etmenin Hindistan'daki sorunların artmasına yol açabileceğini dikkate almıştır.

Sonraki konuşmacı Meclis Başkanı Chamberlain⁵⁷ olmuştur. Konuşmasına Müslümanların Hıristiyanları yönetmelerini ya da Hindistan'daki Müslümanların fikirlerini eleştirmedeğini ancak yaşanan barbarlık yüzünden Ermenistan'daki Türk idaresini eleştirdiğini söyleyerek başlamıştır. Savaş sırasında Türkiye ile barış için belirlenen şartlar arasında Ermenistan'ın bağımsızlığının yer aldığını belirtildiğini hatırlatmıştır. Araya giren Lord Cecil Başbakanın o zamanki konuşmasında İstanbul meselesine de değindiğini belirtmiştir. Chamberlain konuşmaları kelimesi kelimesine hatırlamadığını çünkü onları eleştirmek için tekrar tekrar okumadığını söylemiştir. Geçmişte yapılan konuşmaların bağlayıcı vaatler olmadığını bu nedenle tekrar tekrar hatırlatılmalarına gerek olmadığını dile getirmiştir. Fakat araya giren Williams Başbakanın 29 Nisan 1920'de İngiltere'nin Ermenilere karşı olan sorumluluğunu unutmadığı söylediğini hatırlatmıştır. Buna cevap olarak Chamberlain sürenin dolduğunu belirterek oturumu sonlandırmıştır.⁵⁸

Chamberlain'in konuşmasının başında savaş sırasında yaşananlardan ötürü Türkleri eleştirmesi oldukça ilginçtir. Chamberlain ayrıca Doğu Anadolu'yu Ermenistan olarak adlandırmıştır. Ancak bölgenin nüfus istatistikleri bölgede Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını açıkça göstermektedir⁵⁹. Chamberlain konuşmasının devamında Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz devlet adamları tarafında yapılan konuşmalarda ifade edilenlerin hayata geçirilmemesini eleştirenlere cevap vermiştir. Bilindiği gibi savaş sonrasında İngiliz Hükümeti Anadolu'da bir Ermenistan kurulacağını ve Türklerin Avrupa'dan atılacaklarını açıklamıştır. Ancak Chamberlain bu konuşmasında

56 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 427-428.

57 1869-1940 yılları arasında yaşamış İngiliz siyasetçidir. Siyasi yaşamını Muhafazakar Parti'de geçirmiştir. 1937-1940 yılları arasında Birleşik Krallık Başbakanlığı görevini yürütmüştür.

58 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 427-429.

59 Halit Gülşen, "Tehcir Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Ermeni Araştırmaları*, S. 36, 2010, s. 255.

o zaman ifade edilenlerin bağlayıcı vaatler olmadığını ifade etmiştir. İngiltere İstanbul meselesine istediği gibi bir çözüm bulamadığı için İstanbul'u Türklere bırakmak zorunda kalmıştır. Milli Mücadele'nin zafere ulaşması Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını imkansız hale getirmiştir. Türk Ordusu'nun Ermenileri mağlup etmesi de büyük Ermenistan hayallerine son vermiştir. Bu şartlar altında İngiliz Hükümeti politika değiştirmek zorunda kalmıştır. Chamberlain'in yaptığı konuşmada İngiltere'nin yeni politikasını savunduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nı yenilgiyle tamamlaması imparatorluk yönetiminde kalan Hıristiyan azınlıklara bağımsız devletler kurmak isteyen İngiltere ve Fransa için büyük bir fırsat olmuştur. Anadolu'da kalan son büyük Hıristiyan topluluk olan Ermeniler daha savaş sırasında bağımsız bir devlet kurabilmek için İtilaf Devletleri ile anlaşarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi üzerine Anadolu'da bir Ermenistan kurulması için ortam hazır hale gelmiştir. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını Osmanlı idaresine kabul ettirmişlerdir.

Buna karşın Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Sevr Antlaşması'nın uygulanmasına ve Ermenistan'ın kuruluşuna engel olmuştur. İngiltere Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne zorla kabul ettirmek için Yunanistan'ı kullanmak istemiştir. Türk Orduları Sakarya Savaşı'nda Yunan istilasını durdurmuş ve Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını İtilaf Devletleri'ne göstermiştir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İngiltere Avam Kamarası'nda Anadolu'daki Hıristiyanların geleceği ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalarda Ermeni sempatanları Türklerin Ermenileri katlettikleri, Ermenilerin bazı bölgelerde çoğunlukta oldukları, Birinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasında Ermenilerin katkıları olduğu gibi asılsız tezler ileri sürmüşlerdir. Bu fikirleri eleştirenler ise Ermenilerin de Türkleri öldürdüklerini, Ermenilerin kendi geleceklerini düşünerek hareket ettiklerini bu nedenle İtilaf Devletleri'nin zaferine önemli bir katkı sağlamadıklarını, Hindistan Müslümanlarının savaşın kazanılmasına daha büyük katkı yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ermeni taraftarları Anadolu'daki Hıristiyanları Türklerin katliamlarından kurtarmak için mutlaka bir Ermenistan kurulmasını isterken, buna karşı çıkanlar bunun gerçekleştirilemez bir hayal olduğunu savunmuşlardır.

İngiltere Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türklerin Avrupa'dan atılacaklarını ve Anadolu'da bir Ermenistan kurulacağını açıklamıştır. Bu oturumda da Ermenileri savunanlar İngiliz Hükümeti'nin bu vaatlerini hatırlatarak Anadolu'daki Hıristiyanların güvenliğini sağlamak için bir Ermenistan kurulmasını istemişlerdir. Yaşanan olaylar sonrasında Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını farkına varan İngiliz Hükümeti eski politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Kürsüye gelen Meclis Başkanı Ermeni sempatanlarının bu isteğini cevap olarak savaş sonrasında yapılan açıklamaların bir niyet ifadesi olduğunu bağlayıcı bir taahhüt olmadığını söylemiştir. Bu bir bakıma İngiliz Hükümeti'nin artık Ermenistan hayalinden vazgeçtiğinin ifade edilmesidir. Zaten Türk Ordusu daha 1920 sonunda Ermenileri mağlup etmiş ve fiili olarak Ermeni tehlikesini ortadan kaldırmışlardır. Sakarya Savaşı sonrasında Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne zorla kabul ettirme politikasının iflası üzerine İngiltere'de yavaş yavaş Ermenistan kurulamayacağını görmeye başlamıştır. İngiltere Hükümeti'nin tavır değişikliğini bu şekilde değerlendirmek gerekir.

Her şeye rağmen İngiltere Büyük Taarruza kadar Ermenistan meselesiyle diplomatik olarak ilgilenmeye devam etmiş hatta Lozan Konferansı sırasında bile zaman zaman gündeme getirmiştir. Fakat Türk heyeti bu konuda herhangi bir tavize kesinlikle yanaşmamış ve böylece Lozan Antlaşması ile birlikte Ermeni meselesi diplomatik ve hukuki olarak Türkiye lehine ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

1. İngiltere Parlamento Tutanakları

İngiltere Parlamento Tutanakları, Avam Kamarası, “Küçük Asya'daki Hıristiyan Nüfus”, 19 Aralık 1921, s. 419-429.

2. Araştırma Eserleri

AKGÜMÜŞ, Dilek, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 12, S. 23, 2013, s. 23-47.

AKTAŞ, Hande, “Osmanlı'dan Günümüze Emperyalizm Kıskaçında Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, 0(40), 2012, s. 225-228.

BAŞAK, Tolga, “İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 55, 2016, s. 63-136.

BAŞAK, Tolga, “İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler (5 Nisan 1918)”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 44, 2013, s. 187-232.

BAŞAK, Tolga, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), (Basılmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*.

BEYDİLLİ, Kemal, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988.

BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlılar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 496-502.

BEYDİLLİ, Kemal, “Şark Meselesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 352-357.

BEYDİLLİ, Kemal, “Tehcir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 319-323.

BEYOĞLU, Süleyman, “Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 2008, s. 125-138.

ÇABUK, Mustafa, “İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de Yürüttüğü

- Ermeni Propagandası”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2019, s. 307-330.
- DEMİRCİ, Hasan, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 51, 2015, s. 301-327.
- DEMİREL, Muammer, “Ermeni Tehciri Anıları Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 33, 2007, s. 263-276.
- ERACAR, Yılmaz, “Armenian Relocation And International Law”, *Review of the Armenian Studies*, C. 25, 2012, s. 81-126.
- ERŞAN, Mesut, “Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(4), 2018, s. 1-10
- GENÇAL, Ahmet, “İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1923”, *Tarih Kritik Dergisi*, 4(4), 2018 s. 67-71.
- GÜLŞEN, Halit, “Ermeni Tehciri Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 36, 2010, s. 47-66.
- HASANLI, Cemil, “Kafkas Cephesi’nde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916)”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 50, 2015, s. 151-187.
- İNALCIK, Halil, “İmtiyazat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 245-252.
- KADRI, Hüseyin Kazım, *Türkiye’nin Çöküşü*, İstanbul 1992.
- KALLEK, Cengiz, “İmtiyazat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 242-245.
- KARAL, Enver Ziya, “Ermeni Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Çev. Erdal Aydoğan, 0(6), 1996, s. 201-215.
- KAVAS, Ahmet, “Sömürgecilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 394-397.
- KOLLU, Attila, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(24), 1992, s. 481-560.

- KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 196-200.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara 1970.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Milli Mücadele”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 76-83.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Sevr Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 1-5.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Sykes-Picot Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 204-206.
- LEVY, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, Salt Lake City 2005.
- MEMEDLİ, Marziye ve MEMEDLİ, Samira, “Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2. S. 2, 2018, s. 333-365.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, Alfa Yayınları, İstanbul 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 1996.
- SERDAR, Törehan, “Ermeni Sevk ve İskanının (Tehcir) Altında Yatan Sebepler”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, 2015, s. 221-264.
- SEYHAN, Hilal, Sakarya Savaşı'nın ve Zaferinin Yankıları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2016.
- TURAN, Şerafettin, “Mustafa Kemal Atatürk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 310-331.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
- YAVUZ, Bilge, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.